

УДК 159.947-053.6

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Геннадій Васильєв, аспірант кафедри педагогіки та освітнього менеджменту,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0003-3172-3271

E-mail: genavasilev1901@gmail.com

У статті висвітлено сутність поняття «воля», «вольові якості»; проаналізовано підходи науковців щодо означених понять. Схарактеризовано групу вольових якостей особистості (цілеспрямованість, ініціативність, самостійність, самовладання, рішучість, наполегливість) Наголошено, що процес формування вольових якостей у підлітків пов'язаний з процесами становлення суспільної активності, моральним вихованням; носить суперечливий, нестійкий, імпульсивний характер і включає становлення суспільної активності, потреб, інтересів і мотивів до різних видів діяльності.

Ключові слова: воля; якості; вольові якості; активність; особистість; підлітковий вік; формування вольових якостей; процес формування вольових якостей.

FEATURES OF FORMATION OF VOLITIONAL QUALITIES IN ADOLESCENCE

Gennady Vasiliev, Graduate Student of the Department of Pedagogy and Educational Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0003-3172-3271

E-mail: genavasilev1901@gmail.com

The article highlights the essence of the concept of “will”, “volitional qualities”; the approaches of scientists to the mentioned concepts are analyzed.

Determining the essence of volitional qualities in adolescents is based on the following theoretical principles: volitional qualities are independent, stable mental formations of personality, the content of which is determined by the stage of personal experience, knowledge, skills, motives and attitudes; volitional qualities act as a single, open, dynamic, holistic system, the components of which, depending on the objective conditions of a particular activity are differently correlated with each other, ensuring the dominance of one or another volitional quality; the system-creating function of volitional qualities is the generalized ability to overcome various difficulties that arise on the way to achieving the goal; success of activity and the degree of formation of volitional qualities are interrelated and interdependent: the formation of volitional qualities is determined by the nature and content of activities, in turn, the success of activities depends on the degree of formation of volitional qualities necessary for its implementation.

The group of volitional qualities of personality is characterized (purposefulness, initiative, independence, self-control, determination, persistence). Volitional qualities at each age have their own peculiarities of manifestation, which must be taken into account in their formation. It is emphasized that the process of formation of volitional qualities in adolescents is connected with, needs, interests and motives for different activities.

Keywords: will; qualities; volitional qualities; activity; personality; adolescence; formation of volitional qualities; the process of forming volitional qualities.

Формування вольових якостей учнів є одним з основних завдань морального виховання у контексті формування особистості людини нового типу. Протягом усієї історії розвитку філософських, психологічних та педагогічних знань, з найдавніших часів і до наших днів проблематика поняття «воля» завжди привертала увагу вчених.

Як зазначено у Концепції «Нова українська школа» (2016), у закладі загальної середньої освіти формується особистість, її громадянська позиція, якості [8].

Тому дослідження потребує проблема формування вольових якостей в сучасних умовах.

В історії європейської філософії поняття «воля» мало два основні значення. Відповідно до класичної раціоналістичної традиції, воля – це здатність розуму до самовизначення, зокрема морального, і породження специфічної причинності. У вітчизняній філософії воля – це «...здатність до вибору мети діяльності та внутрішнім зусиллям, необхідним для її здійснення» [12, с. 117].

На основі аналізу різних підходів філософів до трактування поняття, зазначаємо, що воля – свідомо цілеспрямованість людини виконання тих чи інших дій. Найбільш яскраво вольовий характер дії чи вчинку проявляється у тих випадках, коли людині для досягнення мети доводиться долати зовнішні чи внутрішні перешкоди. Початковою ланкою вольової дії є постановка та усвідомлення мети, потім ухвалення рішення діяти, вибір найбільш доцільних способів здійснення дій. Сила волі не дана людині винятково від природи. Уміння та здатність ухвалювати правильні рішення та виконувати їх, доводити розпочату справу до кінця – є результатом досвіду, знань, виховання та самовиховання.

У дослідженнях К. Ушинського воля розглядається в таких значеннях, як влада душі над тілом; «почуття хотіння»; «...щось протилежне неволі» [11].

У психології поняття «воля» представлено як складний психічний процес, який викликає активність людини і спонукає її діяти цілеспрямовано та досягати поставленої мети; як здатність до вибору діяльності й до внутрішніх зусиль, необхідних для її здійснення [10, с. 63]. На відміну від інших психологічних явищ, вона не піддається спеціальному виміру та оцінці, що, однак, не заперечує можливості наукового, зокрема експериментального, вивчення волі людини.

Варто зазначити, що формування вольових якостей привертає увагу дослідників різних галузей науки – філософії, педагогіки, психології. Закономірності вольового розвитку особистості, взаємозв'язок моральних та вольових якостей досліджували А. Артющенко, І. Бех, Г. Ващенко, Н. Касіч, С. Рубінштейн, К. Ушинський та ін.

Однак необхідно проаналізувати актуальність потенціалу виховних систем щодо розвитку вольових якостей особистості.

Мета статті – охарактеризувати вольові якості особистості та особливості їх формування у підлітковому віці.

У нашому дослідженні будемо використовувати поняття «воля», розуміючи під ним процес самостійного, не нав'язаного ззовні вибору ціннісних основ поведінки, постановки короткострокових та довгострокових цілей, вибір пріоритетів поведінки.

В англомовній літературі найбільш близьким поняттям, що повністю відповідає нашим уявленням про волю, може вважатися термін «self-appraisal» [13]. Однак такий термін більше висловлює спрямованість свідомості у минуле для самооцінки вже досягнутих результатів, тоді як наше трактування поняття «воля» передбачає спрямованість у майбутнє до ще не реалізованих цілей.

В «Енциклопедії освіти» якості особистості визначаються як змістовні ознаки особистості, як форми існування психіки людини, здатної до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, наділеної власним унікальним і неповторним внутрішнім світом [6, с. 1019]. Вольові ж якості у психології визначаються як стійкі специфічні прояви волі у схожих однотипних ситуаціях. Наведемо приклади найбільш характерного розуміння вольових якостей. Так, С. Рубінштейн вважає, що певна вольова якість відповідає певній фазі вольового процесу (акту). Зокрема, ініціативність належить до початку вольової дії, потім проявляється самостійність та незалежність, на етапі ухвалення рішення проявляється рішучість, на етапі виконання вольової дії – енергійність та наполегливість [9, с. 47].

Таким чином, підлітковий вік – це особливий період у житті людини. Це вік активного прагнення пізнання, кипучої енергії, бурхливої активності, жаги діяльності та активного формування всіх особистісних якостей, зокрема і вольових. У цей час активне формування набувають наполегливість, завзятість у досягненні мети, уміння долати перешкоди та труднощі. Вони часто ставлять перед собою цілі, планують їх досягнення, роблять для цього необхідні зусилля. Процес формування вольових якостей у підлітків має суперечливий, нестійкий, імпульсивний характер. Виявляючи, наприклад, наполегливість щодо одного виду діяльності, підліток може виявити їх у іншому. Тому в цей час дуже важливо активізувати такі фактори, що спонукають підлітків до постійного прояву вольових якостей, формують їх, закріплюють серед необхідних особистісних якостей.

На основі здійсненого аналізу пропонуємо розуміння сутності та змісту вольових якостей у підлітків, що базується на наступних теоретичних положеннях: вольові якості – це самостійні, стійкі психічні утворення особистості, зміст яких зумовлений етапом особистого досвіду, знань, умінь, сформованих мотивів та установок; вольові якості виступають як єдина, відкрита, динамічна, цілісна система, компоненти якої залежно від об'єктивних умов конкретної діяльності по-різному співвідносяться між собою, забезпечуючи домінування однієї або іншої вольової якості; системотворчою функцією вольових якостей є узагальнена здатність долати різні труднощі, що виникають на шляху до досягнення поставленої мети; успішність діяльності та ступінь сформованості вольових якостей взаємопов'язані та взаємозалежні: формування вольових якостей детермінується характером та змістом діяльності, у свою чергу, успішність діяльності залежить від ступеня сформованості вольових якостей, необхідних для її здійснення.

До основних вольових якостей підліткового віку належить цілеспрямованість, ініціативність, рішучість, наполегливість, витримка, самостійність.

Цілеспрямованість – уміння людини підпорядковувати свої дії поставленим цілям. Як найважливіша якість особистості, цілеспрямованість визначає зміст та рівень сформованості інших вольових якостей. У психології розрізняють стратегічну та тактичну цілеспрямованість. Стратегічна цілеспрямованість пов'язана з умінням особистості керуватися у всій своїй життєдіяльності певними принципами та ідеалами. Тактична – з умінням ставити ясні, реальні цілі окремих дій і не відволікатися від них у процесі виконання. У дослідженні Н. Касіч зазначено, що саме воля виявляє себе насамперед через життя. Оскільки життям рухає волевиявлення, у боротьбі за виживання перемагає сильніший. Тому дослідниця вважає, що, щоб досягти своєї мети, необхідно бути цілеспрямованим [7, с. 263–274]. Поняття «цілеспрямованість» вона

визначає, як позитивну вольову якість, що виявляється в здатності людини керуватися у своїх діях і вчинках загальними та стійкими цілями, обумовленими її потребами і переконаннями.

Ініціативність – здатність працювати творчо, роблячи дії та вчинки з власного почину. Це прояв активності, внутрішнє спонукання нових форм діяльності, що супроводжується вигадкою, винахідливістю. Зниження проявів ініціативності позначається такими поняттями, як інертність, пасивність, бездіяльність.

Самостійність – здатність особистості до автономії, незалежності, можливості діяти без сторонньої допомоги. Визначається так само, як уміння чинити опір зовнішнім впливам, впливу різних факторів, критично оцінювати поради та пропозиції інших людей, діяти на основі своїх поглядів та переконань. Самостійні люди зазвичай без сторонньої допомоги бачать проблему і, виходячи з неї, ставлять собі певну мету. Вони активно відстоюють свою точку зору, своє розуміння завдання, мети та шляхи реалізації.

Витримка – вміння загальмувати у момент дії, почуття, думки, що заважають здійсненню ухваленого рішення, постійно контролювати свою поведінку, утриматися від імпульсивних дій в емоційно напруженій обстановці. Витримана людина завжди зможе вибрати рівень активності, що відповідає умовам і виправданий обставинами.

Самовладання – вольова якість, близька за змістом до витримки. Найчастіше визначається як здатність людини зберігати внутрішній спокій, діяти розумно та виважено у складних життєвих ситуаціях. Це також здатність стримувати свої фізичні та психічні прояви, якщо вони можуть завдати шкоди оточенню, якщо вони недоречні та нерозумні. Витримка як прояв певних сторін самовладання охоплює вміння людини здійснювати контроль над своїми почуттями, підпорядковувати свої дії досягненню поставленої мети (наполегливість), здатність долати труднощі, уміння придушувати в собі роздратування, песимістичні або авантюристичні настрої при зіткненні з опором оточення, всупереч тяготам та позбавленням (стійкість).

Рішучість – уміння ухвалювати та втілювати в життя швидкі, обґрунтовані та тверді рішення. Рішучість також швидке й обов'язкове розумне, мотивоване рішення, вибір способів і засобів досягнення поставленої мети або рішення задачі, що раптово виникла. Однак швидке рішення не означає миттєве рішення. Рішучість реалізується у виборі домінантного мотиву та адекватних засобів досягнення мети. Особливо яскраво вона проявляється у складних ситуаціях, де дія пов'язана з деяким ризиком. Своєчасно ухвалити рішення – значить прийняти його саме в той момент, коли цього вимагають обставини. Для рішучих людей характерний швидкий і енергійний перехід від вибору дій до виконання дії. В окремих ситуаціях рішення має бути миттєвим, хоча в багатьох випадках потрібен певний час для ухвалення рішення. У дослідженні А. Артюшенка йдеться про особистісну рішучість, рівень прояву якої можна ототожнювати з рівнем вольового розвитку особистості Автор також зазначає, що рівень прояву рішучості людини значною мірою залежить від рухової підготовленості. Зіставивши оцінку вольових якостей, автор стверджує, що при виконанні ігрових вправ на уроках фізичної культури учні з високим рівнем рухової підготовленості (рухового досвіду) суттєво випереджають своїх однолітків за рівнем розвитку рішучості. Спостерігається чітка тенденція до значного підвищення рівня її прояву учнів з підвищенням їхнього рухового (ігрового) досвіду [1].

Наполегливість розглядається як прояв активності при тривалому ускладненому

зовнішніми факторами просуванні до мети, як доведення розпочатої справи до кінця незважаючи ні на що; пов'язується з тривалістю прояву вольових зусиль. Існує зв'язок наполегливості з мотивацією досягнення, високим рівнем домагань. Успіх у діяльності призводить до підйому рівня домагань та посилення наполегливості, а часті невдачі знижують рівень домагань та наполегливість. Мотив досягнення позитивно корелює із наполегливістю, а мотив уникнення знижує прояви наполегливості. Наполегливість трактується і як стійка характеристика суб'єкта, стабільна риса особистості, що проявляється в поведінці і залежить від таких факторів, як сила, зміст мотиву дії, потреба в оцінці, самооцінці та ін.

Таким чином, вивчення психолого-педагогічних основ формування та розвитку вольових якостей показало таке: до основних вольових якостей належать цілеспрямованість, ініціативність, рішучість, наполегливість, витримка, самостійність. Будучи загальнолюдськими, вони у кожному віці (і підлітковий не виняток) мають свої особливості прояви, які необхідно враховувати при їх формуванні.

Вивчивши та проаналізувавши ряд досліджень, присвячених формуванню вольових якостей у підлітків, визначили особливості проявів та формування означених якостей у підлітковому віці.

Процес формування вольових якостей у підлітків пов'язаний з процесами становлення суспільної активності, моральним вихованням; носить суперечливий, нестійкий, імпульсивний характер і включає становлення суспільної активності, потреб, інтересів і мотивів до різних видів діяльності. Ставлення дорослих до підлітка також змінюється: дорослі чекають від підлітка більш зрілої, дорослої поведінки, що передбачає прояви вольових якостей особистості. Це природно, адже підліток стає розумнішим, сильнішим, розвиненішим фізично. Люди, що мають сильну волю, є для більшості підлітків ідеалом, прикладом для наслідування. Одночасно з цим у підлітків складається вміння аналізувати свою поведінку, з'являється особисте ставлення до навколишнього світу, власні зразки для наслідування, власні вимоги до себе.

Велике значення для підлітка починає відігравати роль, яку він виконує у колективі однолітків, громадська думка про нього. Оскільки вимоги дорослих і однолітків, зазвичай, розходяться, то щоразу доводиться робити вибір, що, в свою чергу, вимагає від підлітка чималих вольових зусиль. На цей процес «накладаються» нові можливості та потреби самого підлітка. У них з'являється багато нових та різноманітних інтересів, що виходять далеко за межі навчання та освітнього процесу загалом. Вони починають захоплюватися спортом, технікою, різними видами мистецтв. У підлітків виникає інтерес до іншої статі, потяг до розваг, проведення часу в компанії однолітків.

Якісні характеристики вольових якостей учнів підліткового віку виступають в єдності взаємопротилежних позитивних та негативних сторін, зокрема сміливості та страху, стійкості та слабкості, витримки та нестриманості, бажаного та можливого. На відміну від молодших школярів, підлітки здатні не лише до окремих вольових дій, а й до вольової діяльності, однак, виявляючи ті чи інші вольові якості в одному виді діяльності, підліток може не виявити їх в іншому.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Дослідження потребує питання підготовки майбутніх педагогів до формування вольових якостей підлітків, вивчення сучасного вітчизняного та закордонного досвіду щодо означеної проблематики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артюшенко А. О., Артюшенко О. Ф., Трубенко О. А., Особливості прояву рішучості в учнів шкільного віку в процесі занять фізичною культурою *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2019. Вип. 3(111). С. 12–16.
2. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2012. 256 с.
3. Ващенко Г. Г. Виховання волі і характеру. Ч. 1. Психологія волі і характеру. Лондон: Вид-во Спілки Української Молоді, 1952. 256 с.
4. Дудник І. О. Формування вольових якостей у студентів у процесі занять фізичною культурою: навч.-метод. посіб. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2016. 72 с.
5. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-. VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178–179).
6. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
7. Касіч Н. П. Теоретичні аспекти виховання цілеспрямованості старших підлітків у фізкультурно-оздоровчій діяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2017. 21, (Кн. 1). С. 263–274.
8. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої освіти. *Освіта України*. Київ, 2016. 23 серпня. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola_compressed.pdf (дата звернення: 05.01.2022).
9. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб: Питер, 2002. 720 с.
10. Сучасний тлумачний психологічний словник: близько 2500 термінів / Шапар В. Б. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
11. Ушинский К. Д. Педагогические сочинения: в 6 т. Москва, 1990. Т. 6: Педагогика. 225 с.
12. Філософія: навч. посібник / Ю. М. Вільчинський, Л. В. Северин-Мрачківська, О. Б. Гаєвська та ін. Київ, КНЕУ, 2019. 368 с.
13. Dixon M. L., Thiruchselvam R., Todd R., Christoff K. Emotion and the prefrontal cortex: An integrative review. *Psychol Bull*, 2017. Vol. 143(10). Pp. 1033–1081.

REFERENCES

1. Artiushenko, A. O., Artiushenko, O. F., Trubenko, O. A. (2019). Osoblyvosti proiavu rishuchosti v uchniv shkilnoho viku v protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova, issue 3(111), 12–16* [in Ukrainian].
2. Bekh, I. D. (2012). Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].
3. Vashchenko, H. H. (1952). Vykhovannia voli i kharakteru. Part. 1. Psykholohiia voli i kharakteru. London: Vyd-vo Spilky Ukrainskoi Molodi [in Ukrainian].
4. Dudnyk, I. O. (2016). Formuvannia volovykh yakosteï u studentiv u protsesi zaniat fizychnoiu kulturoiu: navch.-metod. posib. Cherkasy : Cherkaskyi natsionalnyi universytet im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].
5. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145- (2017). *Holos Ukrainy – Voice of Ukraine, 178–179* [in Ukrainian].
6. Entsyklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy. V. H. Kremen (Ed). (2008). Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].
7. Kasich, N. P. (2017). Teoretychni aspekty vykhovannia tsilespriamovanosti starshykh pidlitkiv u fizkulturno-ozdorovchii diialnosti. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi issue (1), 21, 263–274* [in Ukrainian].
8. Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi osvity. (2016). *Osvita Ukrainy*. 23 serpnia. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola_compressed.pdf [in Ukrainian].
9. Rubinshtejn, S. L. (2002). Osnovy obshej psihologii. SPb: Piter [in Russian].
10. Suchasnyi tлумachnyi psykholohichniy slovnyk: blyzko 2500 terminiv. Shapar V. B. (Ed). Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
11. Ushinskij, K. D. (1990). Pedagogicheskie sochinenija. Moskva, Vol. 6: Pedagogika [in Russian].
12. Filosoфиia. (2019). Yu. M. Vilchynskiy, L. V. Severyn-Mrachkovska, O. B. Haievskta ta in. Kyiv, KNEU [in Ukrainian].
13. Dixon, M. L., Thiruchselvam, R., Todd, R., Christoff, K. (2017) Emotion and the prefrontal cortex: An integrative review. *Psychol Bull, Vol. 143(10), Pp. 1033–1081*.